

DALILLARGA ASOSLANGAN TA'LIM: O'ZBEKISTON BOSHLANG'ICH MAKTAB MUHITIDA "TEACH PRIMARY" TIZIMI ASOSIDA SAMARALI PEDAGOGIK AMALIYOTLARNI BAHOLASH VA TATBIQ ETISH

Mamatvaliyeva Minavvar Mamasoli qizi

*Namangan viloyati Namangan shaxar 51 – umumta'lim
maktabi oliy toifali o'qituvchisi.*

mamatvaliyevam@gmail.com

Annotatsiya (Abstract)

O'zbekistonda boshlang'ich ta'lim tizimining Milliy o'quv dasturiga o'tishi sinflarda o'qitish sifatini baholash va monitoring qilishning xalqaro standartlarga mos, moslashuvchan mexanizmlarini joriy etishni talab qilmoqda. Ushbu tadqiqotda Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan "Teach Primary" sinfni kuzatish tizimining O'zbekiston maktablari kontekstidagi pedagogik va strukturaviy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tizim o'qituvchilarning dars davomida vaqt taqsimoti, o'quvchilar bilan o'zaro interaktiv aloqasi, kognitiv va ijtimoiy-emotsional (soft skills) ko'nikmalarni rivojlantirish samaradorligini o'lchashga qaratilgan. Maqolada rivojlanayotgan mamlakatlar va Global South tajribasi tahlil qilinib, mahalliy boshlang'ich sinflarda (1-4 sinflar) "qora quti" hisoblangan dars jarayonini shaffoflashtirish strategiyalari taklif etiladi. Shuningdek, vositani maktablarning jismoniy infratuzilmasi va sinflardagi o'quvchilar zichligi omillarini hisobga olgan holda kontekstualizatsiya qilish (mahalliyashtirish) zarurati ilmiy asoslanadi. Tadqiqot natijalari umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning kasbiy mahoratini uzluksiz oshirish va pedagogik diagnostika tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *sinf kuzatuvi, o'qitish sifati, jarayon samaradorligi, "Teach Primary", boshlang'ich ta'lim, Milliy o'quv dasturi, kasbiy rivojlanish, O'zbekiston ta'lim islohotlari.*

1. Kirish (Introduction)

1.1 Global ta'lim inqirozi va "O'qish Qashshoqligi" muammosi

2000-yillardan boshlab butun dunyoda, xususan, past va o'rta daromadli mamlakatlarda (LMICs) boshlang'ich maktablarga bolalarni qabul qilish ko'rsatkichi eksponent darajada o'sdi. Bu jarayonga BMTning Barqaror Taraqqiyot Maqsadlari (SDG 4) va YUNESKOning universal boshlang'ich ta'limni ta'minlashga qaratilgan global tashabbuslari kuchli turtki berdi (UNESCO Institute for Statistics, 2019). Biroq, xalqaro empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabga qabul darajasining oshishi ta'lim sifatining avtomatik o'sishini anglatmaydi. Dunyo miqyosida millionlab bolalar boshlang'ich maktabni tamomlagan

bo‘lsalar-da, tayanch savodxonlik va oddiy arifmetik amallarni bajarish ko‘nikmalariga ega emaslar. Bu holat zamonaviy pedagogika ilm-fanida "global ta'lim inqirozi" deb baholanmoqda (UNESCO, 2013). COVID-19 pandemiyasidan oldin ham rivojlanayotgan davlatlarda "o‘qish qashshoqligi" (learning poverty) darajasi 53 foizni tashkil etgan, ya'ni 10 yoshli bolalarning yarmidan ko‘pi oddiy matnni o‘qiy olmagan yoki uning mazmunini tushunib yetmagan. Pandemiya davridagi uzoq muddatli lokdaunlar va masofaviy ta'limga o‘tish jarayoni ushbu inqirozni yanada chuqurlashtirib, uzoq muddatli inson kapitalining yo‘qolishiga olib keldi (Jahon banki, 2021a). Post-pandemiya davrida ta'lim tizimlarini qayta tiklash va o‘quvchilarning darsdan uzilib qolish asoratlarini bartaraf etish to‘g‘ridan-to‘g‘ri boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik salohiyati va sinfdagi faoliyati sifatiga bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

1.2 O‘zbekistondagi pedagogik islohotlar va ehtiyoj

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan boshlang‘ich ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, xususan, yodlashga asoslangan an‘anaviy tizimdan tanqidiy fikrlash va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan Milliy o‘quv dasturiga o‘tish jarayoni faol amalga oshirilmoqda. Yangi avlod darsliklarining joriy etilishi o‘qituvchining sinfdagi rolini tubdan o‘zgartirishni — oddiy ma'lumot beruvchidan (instructor) jarayonni boshqaruvchi va osonlashtiruvchiga (facilitator) aylanishni talab qiladi.

Biroq, Popova va boshqalarning (2022) tadqiqotlari ko‘rsatganidek, ko‘plab maktablarda o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanish dasturlari real sinf muhitidan uzoqlashgan va nazariy xarakterga ega. Ta'lim sifatini oshirishning eng birlamchi sharti — bu sinfda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi bevosita interaktiv aloqani (process quality) ishonchli o‘lchash va baholashdir (Curby et al., 2013; Muijs et al., 2014). Hozirgi kunda O‘zbekiston umumta'lim maktablarida dars kuzatuvlari ko‘pincha rasmiyatchilik, qog‘ozbozlik yoki faqat uslubiy hujjatlarning mavjudligini tekshirish bilan cheklanib qolmoqda. Sinf ichidagi real pedagogik jarayon, o‘qituvchining vaqtini qanday boshqarayotgani va bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga qo‘shayotgan hissassi ko‘p hollarda "qora quti" (black box) bo‘lib qolmoqda (Baloyi, 2021).

1.3 "Teach Primary" tizimining konseptual asoslari

Rivojlangan mamlakatlarda o‘qitish sifatini monitoring qilish uchun ko‘plab asbob-uskunalar (masalan, CLASS yoki Danielson doirasi) mavjud bo‘lsa-da, ularning aksariyati past va o‘rta daromadli, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiya davrini boshdan kechirayotgan mamlakatlar real voqeeligiga mos kelmaydi (Bruns et al., 2016). Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish maqsadida, 2019-yilda Jahon banki tomonidan ochiq manbali va

moslashuvchan "Teach Primary" sinf kuzatuv tizimi ishlab chiqildi va 2021-yilda qayta takomillashtirildi (Jahon banki, 2021b).

"Teach Primary" asbobi ta'lim sifatini ikki yo'nalish — jarayon sifati (process quality) va tarkibiy sifat (structural quality) mezonlari orqali baholaydi:

1. Vazifaga ajratilgan vaqt (Time on Task): O'qituvchining akademik dars soatidan qanchalik samarali foydalanayotgani va o'quvchilarning sof o'rganish jarayoniga jalb qilingan vaqti o'lchanadi.

2. Pedagogik amaliyot sifati (Quality of Teacher Practices): Uchta asosiy domen ostida baholanadi:

○ Sinf madaniyati (Classroom Culture): Qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhiti va ijobiy intizomiy kutilmalar.

○ Dars o'tish jarayoni (Instruction): Darsni osonlashtirish (facilitation), tushunish darajasini tekshirish (checks for understanding), qayta aloqa (feedback) va tanqidiy fikrlash (critical thinking).

○ Ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar (Socioemotional Skills): O'quvchilarda mustaqillik, qat'iyatlilik hamda jamoaviy ishlash malakalarini shakllantirish.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — "Teach Primary" metodologiyasini Global South va LMIC mamlakatlari tajribasi kontekstida ko'rib chiqish hamda ushbu tizimni O'zbekiston boshlang'ich ta'lim muassasalarida qo'llashning ilmiy-pedagogik imkoniyatlari va cheklovlarini asoslab berishdan iborat.

2. Tadqiqot metodologiyasi (Research methodology)

2.1 Vosita va uni O'zbekiston muhitiga moslashtirish (Kontekstualizatsiya)

Tadqiqotda Jahon bankining "Teach Primary" xalqaro sinf kuzatuv metodologiyasidan foydalanildi. Ushbu tizimni O'zbekiston ta'lim tizimiga muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun u mamlakatimizning Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan boshlang'ich sinf (1-4 sinflar) "Milliy o'quv dasturi" standartlari bilan muvofiqlashtirildi.

Xalqaro tizimdagi baholash mezonlari o'zbek maktablaridagi dars formatiga (45 daqiqalik dars strukturasi) moslab chiqildi:

- "Vazifaga ajratilgan vaqt" mezoni darsning tashkiliy qismi, yangi mavzu bayoni va mustahkamlash bosqichlaridagi sof o'quv vaqtini aniqlashga yo'naltirildi.

- "Sinf madaniyati" va "Dars o'tish jarayoni" domenlari boshlang'ich sinflardagi yangi avlod darsliklarida berilgan interaktiv topshiriqlar, guruhlarda ishlash va loyihaviy ta'lim metodlari asosida baholandi.

2.2 Tanlanma va ma'lumotlarni yig'ish protokoli

Tadqiqot O'zbekistonning turli hududlaridagi (shahar va qishloq muhitini qamrab olgan holda) umumta'lim maktablarida o'tkazildi. Kuzatuv jarayoniga jami 50 ta boshlang'ich sinf

o‘qituvchilari va ularning darslari jalb etildi. Har bir o‘qituvchining dars jarayoni maxsus tayyorgarlikdan o‘tgan va xalqaro metodika bo‘yicha sertifikatlangan kuzatuvchilar (ekspertlar) tomonidan bevosita sinf xonasida o‘tirgan holda, o‘quvchilarga xalaqit bermasdan kuzatildi.

Har bir dars davomida 1 dan 5 gacha bo‘lgan litsenziyalangan ballik shkala asosida o‘qituvchining xatti-harakatlari, metodlarni qo‘llash darajasi va o‘quvchilar bilan aloqasi protokollashtirildi. Shuningdek, sinflardagi o‘quvchilar zichligi va moddiy-texnik ta‘minot kabi tarkibiy (strukturaviy) omillar ham qayd etib borildi.

3. Natijalar va muhokama (Results and Discussion)

3.1 Dars Vaqtidan Samarali Foydalanish (Time on Task)

Kuzatuv natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston boshlang‘ich sinflarida dars vaqtining o‘rtacha 75-80 foizi sof o‘rganish jarayoniga (Time on Learning) sarflanadi. Bu xalqaro past va o‘rta daromadli mamlakatlar ko‘rsatkichiga nisbatan ijobiy natijadir. Biroq, darsning dastlabki va yakuniy qismlarida vaqt yo‘qotish holatlari kuzatiladi. Masalan, davomatni tekshirish, sinf intizomini tartibga solish va uy vazifasini kundaliklarga yozdirish kabi tashkiliy ishlarga me‘yordan ortiq vaqt sarflanishi aniqlandi. Ushbu tashkiliy jarayonlarni raqamli tizimlar (masalan, "Kundalik" / "e-maktab") orqali optimallashtirish hisobiga sof o‘quv vaqtini yana 10-15 foizga oshirish imkoniyati mavjudligi aniqlandi.

3.2 O‘qitish amaliyoti sifati va "Qora Quti" Tahlili

"Teach Primary" tizimining uchta asosiy domeni bo‘yicha olingan natijalar o‘zbek maktablaridagi dars jarayonining kuchli va zaif jihatlarini ko‘rsatib berdi:

1. Sinf madaniyati (Classroom Culture): O‘qituvchilarning aksariyati sinfda ijobiy va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishda yuqori natija ko‘rsatdilar. O‘quvchilarga nisbatan ijobiy munosabat va rag‘batlantirish tizimi yaxshi shakllangan. Biroq, ijobiy xulq-atvorga bo‘lgan kutilmalarni aniq qoidalar orqali tizimlashtirish darajasi o‘rtacha ko‘rsatkichni tashkil etdi.

2. Dars o‘tish jarayoni (Instruction): Ushbu domen yangi o‘quv dasturi talablari nuqtayi nazaridan eng dolzarb qism hisoblanadi. O‘qituvchilar darsni osonlashtirish (Fasilitatsiya) va mavzuni tushunganlikni tekshirish (Checks for Understanding) usullarini qo‘llashga harakat qilmoqdalar. Ammo, an‘anaviy "yoppasiga so‘rash" metodidan to‘liq voz kechib, har bir o‘quvchining individual tushunish darajasini aniqlashga qaratilgan qayta aloqa (Feedback) mexanizmlari yetarlicha rivojlanmagan. Tanqidiy fikrlashni (Critical Thinking) rivojlantiruvchi ochiq turdagi muammoli savollar o‘rniga hamon yopiq (ha/yo‘q formatidagi) savollardan ko‘proq foydalanilayotgani ma‘lum bo‘ldi.

3. Ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar (Socioemotional Skills): Bu yo‘nalish hozirgi ta‘lim islohotlarining asosiy talabi bo‘lishiga qaramay, amaliyotda eng past ko‘rsatkichni qayd etdi.

Darslarda o‘quvchilarning mustaqilligi (Autonomy) va qat’iyatlilikini (Perseverance) rag‘batlantirishga kam e’tibor qaratiladi. Guruhlarda ishlash (Collaborative skills) jarayonlari ko‘pincha rasmiy xarakterga ega bo‘lib, bolalarda jamoaviy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini tizimli rivojlantirmayapti.

3.3 Strukturaviy Omillarning Pedagogik Sifatga Ta’siri

O‘zbekiston maktablari muhitida o‘qituvchining samaradorligiga sinfdagi o‘quvchilar soni (zichlik) bevosita ta’sir ko‘rsatishi ilmiy tasdiqlandi. O‘quvchilar soni 35-40 nafardan yuqori bo‘lgan sinflarda o‘qituvchining har bir bola bilan individual qayta aloqa o‘rnatishi va tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi interaktiv muhit yaratishi keskin qiyinlashadi. Aksincha, me’yoriy (25-30 nafar) o‘quvchiga ega bo‘lgan sinflarda "Teach Primary" mezonlari bo‘yicha yuqori sifatli pedagogik amaliyotlar ko‘proq kuzatildi.

4. Xulosa va tavsiyalar (Conclusion and Recommendations)

4.1 Xulosa

Ushbu tadqiqot Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan "Teach Primary" xalqaro sinf kuzatuv tizimini O‘zbekiston boshlang‘ich ta’lim muassasalari sharoitida qo‘llash orqali real pedagogik jarayonlarni chuqur tahlil qildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mamlakatimizda yangi Milliy o‘quv dasturining joriy etilishi o‘qituvchilarning sinf muhitini ijobiy shakllantirish va dars vaqtidan unumli foydalanish ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshirgan.

Biroq, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, individual qayta aloqa (feedback) tizimini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish va zamonaviy mehnat bozori uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy-emotsional (soft skills) ko‘nikmalarni shakllantirish borasida hali ham tizimli kamchiliklar mavjud. Ayniqsa, sinflardagi o‘quvchilar sonining ko‘pligi (zichlik) va moddiy-texnik ta’minotning yetishmasligi o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi sifatli interaktiv aloqaga to‘g‘ridan-to‘g‘ri salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy tarkibiy omillar ekanligi ilmiy isbotlandi.

4.2 Amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Kasbiy rivojlanish dasturlarini yangilash: O‘qituvchilar malakasini oshirish kurslari dasturlariga an’anaviy ma’ruzalar o‘rniga "Teach Primary" mezonlariga asoslangan amaliy dars o‘tish, fasilitatsiya ko‘nikmalari va o‘quvchilarda ijtimoiy-emotsional fazilatlarni rivojlantirish modullarini kiritish.

2. Pedagogik monitoring tizimini isloh qilish: Maktablarda ichki dars kuzatuvlarini qog‘ozbozlik va rasmiyatchilikdan xolos qilib, jarayon sifatini (process quality) xalqaro andozalar asosida xolis baholaydigan ochiq raqamli tizimga o‘tkazish.

3. Infratuzilmani optimallashtirish: Boshlang‘ich sinflarda (1-4 sinflar) individual qayta aloqa samaradorligini ta‘minlash uchun sinflardagi o‘quvchilar sonini bosqichma-bosqich me‘yoriy darajaga (maksimal 25-30 nafar) keltirish choralarini ko‘rish.

Adabiyotlar ro‘yxati (References)

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2021). Umumiy o‘rta ta‘limning Milliy o‘quv dasturini tasdiqlash to‘g‘risidagi qarori. Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi. [1]

2. Umarova, H. (2025). Boshlang‘ich ta‘limda sifat o‘zgarishlari va xalqaro baholash mezonlarini joriy etish strategiyalari. Toshkent: Ta‘lim muammolari tadqiqot instituti.

3. Axmedov, M., & Toshpulatova, S. (2024). Boshlang‘ich sinflarda Milliy o‘quv dasturining amaliyotga joriy etilishi: Muammo va yechimlar. Pedagogik mahorat, 4(2), 45-52. [1]

4. Karimov, N. (2024). Sinf ichidagi o‘quv jarayonlarini monitoring qilishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va xalqaro tajriba. Pedagogika va Psixologiya, 2(1), 112-119.

5. Yusupov, Sh. (2023). Boshlang‘ich maktab o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda interaktiv kuzatuv asboblarning o‘rni. O‘zbekiston pedagogika foni ilmiy-metodik jurnali, 6(3), 18-26.

6. Baloyi, G. P. (2021). Unpacking the 'black box' of classroom practices: A case of primary school teachers. International Journal of Educational Development, 82, 102370.

7. Blömeke, S., Jentsch, A., Ross, N., Kaiser, G., & König, J. (2022). Opening up the black box: How classroom management and instructional support predict student achievement. Learning and Instruction, 79, 101600.

8. Bruns, B., Costa, L., & Cunha, N. (2016). Through the looking glass: Efficiency of time use in Brazilian schools. World Bank Policy Research Working Paper, (7640).

9. Curby, T. W., Brock, L. L., & Hamre, B. K. (2013). Teachers' emotional support consistency predicts children's achievement gains and social skills. Early Education and Development, 24(3), 292-309.

10. Goe, L., Bell, C., & Little, O. (2008). Approaches to evaluating teacher effectiveness: A research synthesis. National Comprehensive Center for Teacher Quality.

11. Martinez, F., Taut, S., & Schaaf, K. (2016). Classroom observation for evaluating and improving teacher quality: Emerging practices in Latin America. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 23(1), 120-141.

12. Muijs, D., Kyriakides, L., van der Werf, G., Creemers, B., Timperley, H., & Earl, L. (2014). State of the art on teacher effectiveness research. *School Effectiveness and School Improvement*, 25(2), 231-256.